

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОНІМІВ

Ірина Корнієнко

Кандидат філологічних наук, доцент,
кафедра української мови та лінгводидактики,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського (УКРАЇНА),
54030, м. Миколаїв, вул. Никольська, 24
e-mail: irinkask@list.ru
UDC: 811.161.2

ABSTRACT

Korniyenko I. A. The linguistic and the cultural foundations of research of the anthroponyms

In the article is characterized the linguistic and the cultural foundations of research of the anthroponyms vocabulary in connection with synchronic and diachronic aspect, that help to know determinant regulations of the formation of anthroponyms' system.

Key words: anthroponym, anthroponyms' system, the linguistic and the cultural.

Корниенко И. А. Лингвокультурологические основы исследования антропонимов

В статье охарактеризованы лингвокультурологические основы исследования антропонимной лексики с учетом диахронного и синхронного подходов, что поможет познать характерные закономерности формирования системы антропонимов.

Ключевые слова: антропоним, антропонимная система, лингвокультурология.

Корнієнко І. А. Лінгвокультурологічні засади дослідження антропонімів

У статті охарактеризовано лінгвокультурологічні засади дослідження антропонімної лексики з урахуванням синхронно-діахронного підходу, що дозволить пізнати визначальні закономірності формування системи антропонімів.

Ключові слова: антропонім, антропонімна система, лінгвокультурологія.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність антропонімних досліджень зумовлюється їх особливим статусом у мовній структурі. З одного боку, особові назви входять до лексичного складу мови й підлягають усім їх законам виникнення та функціонування, з іншого – є унікальною знаковою системою, складники якої мають особливу будову, ексклюзивне призначення, специфіку творення та поширення. Ситуація ускладнюється й тим, що в мові виникають і поширюються як власні імена, так і загальні – іменники. На відміну від загального лексичного матеріалу, нейтрального у звичайному словниковому форматі, власні назви людей тісніше, більш ситуативно пов'язані з носіями імен та прізвищ, передусім з ареалом їх проживання, закріпленим у відповідних словниках, а також з їх характером та певним соціокультурним статусом, який значною мірою визначає вибір індивідуальних імен та прізвищеві парадигми, пояснює соціокультурний простір.

Мета статті – описати лінгвокультурологічні засади дослідження антропонімної лексики з урахуванням синхронно-діахронного підходу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Один із перших дослідників особових імен М. Морошкін ще у ХІХ ст. стверджував, що власні імена відбивають сліди людського капризу і фантазії, служать скорочено історією побуту й духу народного [1]. Антропонімна система сприймається як своєрідний синтез іс-

торико-соціальної та мовознавчо-культурної інформації про природу і значення власних імен та прізвищ, що утримує антропонімічні дослідження у полі науки про мову.

Мова, особливо її лексичний склад перебуває постійно в русі, відгукуючись на різні соціальні суперечності та суспільні зміни. „У мові, – стверджував І. Бодуен де Куртене, – як і взагалі у природі, все живе, все рухається, все змінюється... Статика мови є тільки частковим виявом її динаміки” [3], що вказує на рівновагу статичного і динамічного в мові й означає паритетну взаємодію в ній постійного і змінного. Ідеться, власне, не стільки про „єдність сталого і змінного” в мові (С. Семчинський), скільки про їхню взаємодію, яка характеризується тіснішою, ніж просто єдність, взаємозалежністю обох явищ, що внаслідок взаємовпливу набирають нової, інтегрованої якості й активності. Така взаємодія сталого і змінного дає експресивно-емоційний ефект, особливо відчутний у тандемі ім'я-прізвище, що дає іноді привід для кепкування з носіїв: знаємо, якої популярності набули нині імена на кшталт *Ангела*, *Віола*, однак відомо й те, як вони кумедно поєднуються з прізвищами типу *Корова*, *Бур'ян*, *Гнида* тощо.

Кожна епоха робить свій внесок у цей процес: пригадати, хоча б, тридцять років минулого століття, коли популярності зазнали імена типу *Вілен*, *Кім*, *Олімпіада*, *Нінель* тощо, в яких відлунує комуністичний пафос ленінізму та інтернаціоналу; у вісімдесятих роках того ж ХХ ст. у лексиконі міцно утвердилися слова „*перебудова*”, „*єласність*”, „*демократія*” тощо. О. Стишов пояснює: „Постійний і безперервний розвиток лексики, її кількісні та якісні зміни активізуються в періоди трансформацій суспільства, коли відбуваються зміни державно-політичного устрою країни, посилюються рефлексії над мовою спілкування” [3]. Головний механізм такого словотворення звично спрацьовує тоді, коли виникає потреба назвати нове явище чи поняття, або ж увиразнити певні нюанси думки. За історією цих та подібних слів можна скласти певне враження від характеру тієї чи тієї доби, а коли мова йде про власні імена людей, то й про їхню культуру.

Зважаючи на чутливість антропонімікону до суспільно-історичних подій, що істотно впливають на життєдіяльність людини, у його вивченні доцільно застосувати не лише синхронний, а й діахронний підхід, що дасть змогу простежити еволюційний розвиток цієї лексичної системи і, водночас, розкриє полікультурне середовище її існування. В. Никонов переконує: „Ідеал усіх досліджень – подати повністю всю антропонімічну систему у всьому її русі від витоків до перспектив” [1]. Динаміка прізвищового компонента будь-якого антропонімікону зумовлюється зовнішніми умовами функціонування особових імен і мови загалом, із яких найбільш впливовими виступають соціально-економічні, політичні, міжнаціональні та міжкультурні інтеграційні процеси, загальна мовна ситуація в краї; визначається вона і внутріпредметними, власне мовними механізмами, передусім – за аналогією, внаслідок прагнення до експресії вислову, пояснюється психолінгвістичними факторами, зокрема вживанням яскравих емоційно-виражальних засобів мови, а в цілому – ключовою потребою пояснити нове явище або вказати на відтінок у відомому.

Уже в перших працях із антропоніміки [2; 4] засвідчено науковий інтерес до словотворення та семантики українського антропонімікону; відома також стаття І. Франка про українські особові назви ХVІ ст. [5]. Однак ґрунтовні дослідження проблеми припадають на другу половину ХХ ст. Сучасний стан антропонімічних досліджень засвідчує жваве наукове зацікавлення проблемами української антропоніміки й ідеєю створення всеукраїнського словника антропонімів. Учених цікавлять проблеми етимології, семантики, словотвору, структури та функціонування власних назв осіб, значення та історії українських антропонімів, зовнішні, екстралінгвальні та внутрімовні чинники впливу на них. Українські прізвища служать об'єктом широких монографічних і дисертаційних досліджень, географія яких охоплює Закарпаття (П. Чучка), Середню Наддніпрянщину (І. Сухомлин), степову (В. Горпинич) і східну Україну (В. Познанська), Нижню Наддніпрянщину (І. Ільченко), Дніпровське Припоріжжя (І. Корнієнко), Північне Лівобережжя (О. Неділько), Правобережне Побужжя (Т. Космакова), а також Опілля (Г. Панчук), Бойківщину (Г. Бучко), Лемківщину (С. Панцьо), Буковинське Придністров'я (Л. Тарновецька), Верхню Наддніпрянщину (І. Фаріон), Гуцульщину (В. Близнюк); Середнє Полісся (І. Козубенко), Лубенщину (Л. Кравченко), північний

Степ (Т. Марталого), Буковину (Л. Кракалія), Одещину (Ю. Карпенко, О. Касім), Тернопільщину (І. Шеремета), Донеччину (Н. Булава, Ю. Новикова).

Українські антропоніми досліджуються як такі та в різних аспектах лексичного складу мови. Наприклад, Л. Бублейник розкрив значення способу номінації в міжмовних лексико-семантичних співвідношеннях, О. Карпенко – особові імена як концепти та форми їх профілювання, А. Кравчук – реалізацію семантики власної назви в польській ономастичній фразеології, О. Суперанська – особові імена в офіційному та неофіційному використанні.

Проблема дослідження особових імен перебувала в колі наукових зацікавлень С. Веселовського, А. Гафурова, Т. Заказчикової, Р. Керсти, І. Ковалика, В. Кудрявцевої, А. Ликова, Л. Масенко, С. Медвідь-Пахомової, А. Мейє, Є. Отіна, А. Поповського, В. Тагунової, Т. Тепляшиної, Ю. Редька, Б. Успенського, Й. Федаса, М. Худаша, Ю. Цимбалюка та ін.

Із середини ХХ ст. дослідження антропонімів набуває антропологічного характеру. Власне ім'я починають розглядати як частину культури людини, нації, як носія культурно-історичної інформації. Цьому сприяв розвиток лінгвокультурології як продукту антропологічної парадигми у лінгвістиці, початок якої поклав ще у ХІХ ст. В. фон Гумбольдт, який уперше сформулював положення про взаємозв'язок мови і характеру народу, зазначаючи, що різні мови за своєю сутністю, своїм впливом на пізнання й почуття є різними баченнями світу, а своєрідність мови впливає на сутність нації, тому глибоке вивчення мови повинно охоплювати все те, що історія і філософія пов'язують із внутрішнім світом людини.

Проблемами взаємовідношень мови, культури, етносу займалися на поч. ХІХ ст. брати Грімми, у сер. ХІХ ст. – Ф. Буслаєв, А. Афанасьєв, О. Потебня; у ХХ ст. – П. Флоренський, Л. Вітченштейн, Н. Бор, Х. Гадамер, М. Хайдеггер). Учені все частіше спираються на гіпотезу Сепіра-Уорфа про значну залежність мислення від мови. Саме на розумінні єдності мови і культури засновано неогумбольдтіанство й відбулося формування відомої школи Сепіра-Уорфа.

Ідеям вивчення культури через мову присвятили свої праці А. Брюкнер, В. Іванов, В. Топоров, Н. Толстой, Є. Бартминський. Стверджується, що мова є знаряддям розвитку і зберігання культури, її часткою, оскільки за допомогою неї творяться реальні, об'єктивно існуючі зразки матеріальної та духовної культури.

Лінгвокультурологічна ідея, заснована на людиноцентричній філософії, властивій українській духовності (Г. Сковорода, П. Юркевич, В. Кремень), актуалізується у зв'язку з фіксацією в мові, етнотекстах і дискурсивній практиці духовної та матеріальної культури народу; стосується це й власних назв людей, записаних у ревізьких та метричних книгах, що відбивають акти громадянського стану й засвідчують рух антропонімів, які є найбільш культуроноесними знаками, оскільки прямо пов'язані з біографією людини та історією краю.

Дослідників усе більше цікавить саме динаміка особових імен і прізвищ, яка, на відміну від сталої системи антропонімів, дає змогу, так би мовити, наживо простежити лексичний рух власних назв людей і скласти повніше уявлення про лінгвокультурну природу цих особливих слів. Дедалі активніше реалізується культурологічний принцип гуманітаризації мовознавчої науки, за яким актуалізується не тільки антропонім чи його форманти, а й образ людини – носія певного імені чи прізвища, що, як стверджують фахівці, значною мірою визначає його характер і долю.

Отже, під час аналізу антропонімних одиниць в лінгвокультурологічному аспекті у центрі стоїть мовна й культуроносна особистість з її національним своєрідним баченням світу, тобто ментальністю.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Враховуючи специфіку антропонімної лексики, повну залежність її виникнення й існування від культурних традицій та соціуму, слід відзначити, що виникла необхідність пошуку нових підходів для дослідження онімів. Результати регіональних антропонімних досліджень необхідно тісніше розглядати у контексті національної культури й ширше – у зв'язку з міжнаціональними лінгвокультурними явищами та процесами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилова И. В. Система личных имен Смоленского региона в XX веке : (Динамический аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / И. В. Данилова. – Смоленск, 2004.
2. Степовичъ А. Замѣтка о происхожденіи и склоненіи малорусскихъ фамилій / А. Степовичъ // Филологическіе записки. – Воронеж, 1882. – Вып. 6. – С. 1–7.
3. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця XX ст. : (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” // О. А. Стишов. – К., 2003. — 35 с.
4. Сумцовъ Н. Ф. Малорусскія фамильня прозванія / Н. Ф. Сумцовъ // Киевская старина. – 1885. – Т. XI. – № 2. – С. 215–228.
5. Франко І. Причини до української ономастики / Іван Франко // Франко І. Зібр. тв. : У 50 т. – К., 1982. – Т. 36. – С. 391–427.